

**O'ZBEK MILLIY CHOLG'U SOZLARINING YOSH AVLOD
TARBIYASIDAGI O'RNI.**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10394413>

Jamoldin Muysinov

*Farg'ona davlat universiteti San'atshunoslik fakulteti Musiqiy ta'lim va madaniyat
kafedrasi o'qituvchisi*

**РОЛЬ УЗБЕКСКИХ НАЦИОНАЛЬНЫХ ИНСТРУМЕНТОВ В
ВОСПИТАНИИ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ.**

Джамалдин Муysinov

*преподаватель кафедры музыкального образования и культуры факультета
искусствоведения Ферганского государственного университета*

**THE ROLE OF UZBEK NATIONAL INSTRUMENTS IN THE
UPBRINGING OF THE YOUNGER GENERATION**

Jamoldin Muysinov

*teacher of the Department of musical education and culture of the art studies fault of
the Fergana State University*

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o'zbek xalq musiqasining cholg'u sozlari haqida ma'lumot keltirilgan. O'zbek milliy cholg'u sozlari insonlarning hayotida tutgan o'rni, ularning vazifalari haqida yoritib berilgan. Milliy cholg'u sozlarimizni ahamiyatini hozirda yoshlar hayotida keng targ'ib qilish, ularni o'rnini, asl xolatinisqalabqolish, hamda ularni takomillashida yurtboshimiz tomonidan yanada ham ko'p e'tibor berilayotganini ko'rishimiz mumkin. Bunday holatda biz yanada ham ko'proq milliy sozlarimizni iyoshlar hayotida kamol toptirish har bir insonni vazifasidir.

АННОТАЦИЯ

Эта статья содержит информацию об инструментальной музыке узбекской народной музыки. Роль узбекских национальных инструментов в жизни людей освещается в рассказе об их обязанностях. Мы видим важность того, что наши национальные инструменты в настоящее время широко пропагандируются в жизни молодежи, сохраняя их на месте, в их первоначальном состоянии, а также то, что лидер нашей страны уделяет еще

больше внимания их совершенствованию. В данном случае задача каждого человека состоит в том, чтобы сделать наши национальные установки еще более зрелыми в жизни молодежи.

ANNOTATION

This article contains information on the instrumental music of Uzbek folk music. The role of Uzbek national instruments in the life of people is covered in the story of their duties. We can see the importance of our National Instruments now being widely promoted in the lives of young people, keeping them in place, their original state, as well as being given even more attention by our country leader in their improvement. In this case, it is the task of every person to make our even more national settings mature in the life of young people.

Tayanchso'zlar

qobuz, do'mbira, qoshiq, qayroq, sato, changqobuzvargan.

Ключевые слова

гобуз, барабан, ложка, каяк, сато, чангкобуз варган.

Keywords

qobuz, drum, spoon, kayak, sato, changqobuzvargan.

O'zbek musiqa madaniyati va uning asosiy qismlaridan biri bo'lgan cholg'ular va cholg'ukuylar qadim qadimdan boy va murakkab tasviriy imkoniyatlarga ega. Eramizning birinchi asrlarga oid manba'lar tarix navislar asarlari, badiiy adabiyot namunalari va O'zbekistonda arxeologlar tomonidan topilgan qadimgi yodgorliklarda jumladan cholg'u asboblari va cholg'uchilar tasvirlangan haykalchalardevorlarga chizilgan badiiy rasmlar va boshqalar bundan dalolat beradi. Bu yodgorliklarda tasvirlangan cholg'ularning ko'pchiligi keyingi asrlarda ham ishlatilganligi haqidagi ma'lumotlar o'rta asr olimlari Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Axmadiy, Abdurahmon Jomiy va boshqalarning musiqa o'ld asarlarida uchraydi. O'tmishning zabardast shoirlari ham o'z asarlarida musiqiy cholg'ular nomlari va ularning mohir ijrochilarini qayd etishda cholg'ularga murojaat etganlar. Ulug' o'zbek shoiri va mutafakkiri Alisher Navoiy asarlarida ud, tanbur, chang, rubob, qo'biz, g'ijjak, rud, nay, surnay, karnay, daff (yoki doira) kabi o'rta asrlarda keng rasm bo'lgan cholg'ularning nomlari qayd etiladiki, ularning ko'pi bizgacha deyarli o'zgarishsiz yetib kelgan. Bu cholg'ular o'z tuzilishi va ijrochilik uslublariga qarab uch turga bo'linadi

1. Urib chalinadigan musiqa asboblari - doira, nog'ora, safoil, qoshiq va boshqalar

2. Puflab chalinadigan musiqa asboblari - nay, surnay, bulamon, qo'shnay, karnay.

3. Torli cholg'ular - qo'biz, g'ijjak, sato, tanbur, tor, dutor, do'mbra, afg'on rubob, qashqar rubob, ud, chang va boshqalar.

Cholg'uva ashula kuylariga jo'r qilib chalinadigan usullar. Yakka doirada (yoki ikki-uch doirada) chalinadigan, asosan raqslarga jo'r bo'ladigan usullar. Usullaro'z tuzilishi jihatidan odatdama'lum kuyninghususiyatlaridamda ashulada foydalanilgan she'r vazni bilan bog'langandir. Shuninguchun ham she'r vaznivausultuzilishidamdaularningnazariyyoritishuslublaridaumumiylik seziladi. Ma'lumki, she'riyatdaaruzvazni asosinitashkiletuvchiqisqavauzunbo'g'inbirikmalariningturlarini o'rtaasrolimlarini unilivaunlisiz undoshharflarbirikmalaridamida, she'r vazninesashuyo'ldatuziladiganshartli formulalarbilan belgilanganlar.

Cholg'u asboblarning umumiy ko'rinishi, parda tuzilishi va tembrakustik xususiyatlarining shakllanishi sozandalarning kasb-kor qurollarini o'zlarigamoslashtirishyo'lidagi izlanishvaintilishlarining samarasidir. Cholg'ularda o'rnashibqolgan parda (tovushqator)lar esa ijrochiva tinglovchilarning ko'p avlodlari tomonidan uzoq tajriba jarayonida saralangan amaliy tizim. Cholg'u asboblarda tabiiy ravishda muhimlashgan parda birliklarini musiqa madaniyati tarixi moddiy ifodasining o'ziga xos ko'rinishi ham deyish mumkin²⁷.

Darhaqiqat, qaysi cholg'u asbobi bo'lmasin, mohiyatan musiqa amaliyotini takomillashtirishga, kuy va ashulalarning jozibasini oshirishga qaratilganidir. Qadimgi davrlardan ma'lum bo'lgan qayroq, doira, nay, changqobuz, qilqobiz, do'mbra va shu kabi boshqa cholg'ularning har birida inson qalbining nozik tuyg'ulariga hamohang sadolarni izlab topish va ularni mukammal shakllarga keltirishning uzoqtarixi aks ettirilgan.

Butun dunyoga mashhur ud cholg'usining nomi u tayyorlanadigan ashyo shifobaxsh va xushbo'y modda ajratib olinadigan noyob ud "shamshod" daraxti bilan bog'liq. Musulmon mamlakatlaridagi ud, Xitoyda - piypo, Ovrupada lyutnya arabcha "al-ud" so'zidan olingan nomi bilan mashhur sozning kelib chiqish tarixi islom dini paydo bo'lishidan ancha oldin rivojlana boshlagan. Mutaxassislar fikricha, ud va unga tipologik jihatdan yaqin bo'lgan ikki torli dutorsimon cholg'u asboblarning tasvirlari Xorazm, So'g'd va Baqtriyadan topilgan eramizdan oldingi davrlarga mansub arxeologik materiallardan ham ma'lum. Udsimon asbob tasvirining eng qadimiy nusxasi Afrosiyobdan topilganligi uchun organologiya faniga "afrosiyobudi" degan maxsus atama ham kiritilgan. Qadimiy tasvirlardagi ikki torli kaltaroq dastali cholg'u sozi hozirgi Xorazm dutori, do'mbra va boshqa shu kabi asboblarni

1. ²⁷A.Jabborov, S.Begmatov, M.Azamova "O'zbekmusiqasitarixi" – Toshkent, "Fan vatexnologiya" 2018.

eslatadi. Afsuski, bu qadimgi cholg'u namunalarining asl nomlari bizgacha yetib kelmagan. Shu sababdan mazkur arxeologik topilmalar bilan ishlaydigan mutaxassislar ularni oddiygina qilib "ikki torli"lar deb ataganlar.

Musiqqa asboblariga oid batafsil ma'lumotlar Kindiy, Forobiy, Ibn Sinolarning risolalaridan boshlab, to XX asr mualliflari Mulla Bekjon Rahmon o'g'li, Muhammad Yusuf Devonzoda va Abdurauf Fitratlarning keyingi musiqqa oid asarlari, shuningdek, Belyayev, Vizgo, Karomatov, Malkeyevalarning O'rta Osiyo musiqqa Cholg'ushunosligi sohasidagi yangi tadqiqotlarida o'zifodasini topgan. O'z davri musiqqa ilmining eng ahamiyatli va ulkan manbai bo'lmish Abu Nasr Forobiyning "Musiqqa haqida katta kitob" asari to'rtta asosiy qismdan iborat. Ularning biri musiqqa cholg'ulariga bag'ishlangan. XX asrda dunyo xalqlari musiqqa asboblarining universal tasnifot tizimini yaratgan nufuzli olimlar Kurt Zaks va Erix Xornbostellarning fikricha, asbobshunoslik - organologiya faniga Forobiy asos solgan. "Musiqqa haqidagi katta kitob"da musiqashunoslik tarixida birinchi bor cholg'u sozlarining ilmiy tasnifoti bayon etilgan²⁸.

Forobiy musulmon olamining mumtoz sozlari bo'lmish ud, tanbur, rubob, qonun, arganun, nay, surnay va boshqalarning ilmiy tavsifini bergan. Ushbu qatorda ud yetakchi o'rin egallaydi. Klassik musiqaning parda tuzilmalarining nazariy va amaliy asoslari aynan shu ud asbobining tovush tizimi yordamida tushuntiriladi.

Buxoro Shashmaqomi va Xorazm maqomlarining tarkibida kuy va raqs qonunlariga muvofiq mustaqil bo'lim ajralib turadi. Maqom uforlarida zarbli cholg'ular asosiy vazifalarni bajarsa, qayroq, zang va safoil yordamchi ahamiyatga ega bo'lgan asboblar hisoblangan. Ular, asosan, raqsga jo'r bo'ladilar. Qayroq juft holda o'ng va chap qo'l bilan chalinadi. Buxoroda "shodiy", ya'ni quvonch va shodlik ifodalovchi deb ham ataladi. Bu o'rinda yana maqom tizimidan alohida ajralib turadigan qadimiy raqs kuylarining "Shodiyona" nomi bilan ataladigan majmuasini eslash ham joiz. Shodiyona va shodiy so'zlarining o'zagi bir. Keksa sozandalarning guvohlik berishicha, turkum shaklidagi "Shodiyona" Yunus Rajabiy nota yozuvlarida 12 qismdan iborat kuylari katta bayramlarda, sayl tantanalarida baland tovushli ansambllar, karnay-surnaylar, nog'ora va doira jo'rligida ijro etilgan²⁹.

Buxoro sozandalarning ana shunday mashhur kompozitsiyalaridan biri "Qayroqbozi" ya'ni qayroq raqsi deb nomlanadi. Xorazmda esa "Norim - norim", "Orazibon" kabi qayroqchalib ijro

2. ²⁸BahromMadrimov "O'zbekmusiqatarixi" – Toshkent 2015

3. ²⁹N.Yuldasheva, N.Raxmatova "O'zbekmusiqaadabiyoti" – Toshkent «Iqtisod-moliya» - 2016

etiladigan mumtoz o'yin yo'llari mavjud. Nog'ora va doiralar esa qayroq, zang va safoildan farqli o'laroq, mustaqil ahamiyatga ega bo'lgan jo'rnavoqlik va yakkanavoqlikka mo'ljallangan cholg'ular sirasiga mansubdir. Ma'lumki, nog'ora va doira zarblarini eshitib zavq olish odatlari O'rta Osiyo xalqlari musiqa tarixida qadim - qadimdan "nog'ora bazm", "doira bazm" nomlari bilan mashhur bo'lgan. Temuriylar davriga mansub manbalarda qayd etilgan "miyatayn" kompozitsiyasi ushbu turdagi musiqiy tuzilmalardan biri. Miyatayn "ikki yuz", eng avvalo, muayyan usullar majmuasini nazarda tutadi. O'zbek va tojiklarning to'y-tantalarida shu kunlarda ham xonadon sohibining xohishiga qarab doira, nog'ora, karnay-surnay chalinishiga alohida vaqt ajratiladi. Bundamusiqachilarmurakkabusul formulalaridan iborat turli kompozitsiyalarnamoyishetadilar.

Mavjud umumiyliklar bilan bir qatorda nog'ora va doira turli yo'nalishdagi cholg'ular hisoblanadi. Nog'ora odatda buqa terisi qoplangan ikkita bir xil kattalikdagi sopol tuvakdan iborat cholg'u asbobi. Biriga teri bo'shroq tortib qoplanadi va u past sado beradi. Ikkinchisiga teri tarangroq tortilib, balandroq tovush chiqaradi. Mazkur cholg'u asosan cho'p ikki qarich uzunlikdagi behi daraxti chivig'i bilan chalinadi. Ansambl jo'rligida nog'oraning ovoz kuchi karnay, surnay kabi baland tovushli cholg'ularga muvofiq keladi. Doira nog'oraga nisbatan yumshoq mayin tembrga ega. U zarbli asboblarda ichida eng ohangdor va "kuychan" cholg'ular sirasiga mansubdir.

Doira haqida gapirganda, uning tembr-akustik jihatlari haqida alohida aytib o'tmoq joiz. Zarbli cholg'ular orasida u eng yumshoq, davomli va kuychan tovush sadolariga ega. Maqom va unga o'xshash mumtoz kuy va ashulalar ijrosida odatda katta hajmdagi yumshoq tovushli doiradan foydalanilgan. Qizdirilganda bu asbob xumorli, cho'ziqtovush beradi. Ana shunday mayin sirli-sexrli sado chiqarish uchun doira chalayotgan sozanda oldiga tovush qaytarg'ich rezonator vazifasini bajaruvchi suv to'ldirilgan tog'ora qo'yilgan. Sho'x ufor raqs qismlarining ijrosi uchun esa nisbatan kichik o'lchamli jarangdor qattiqqizdirilgan doiralardan foydalanilgan. Sozandalar orasida asbobning ohangdorligi "kuychanlig'i" ya'ni, cholg'udan chiqadigan sadoning davomiyligi, cho'ziqlig'i darajasining ifodasi degan tushuncha bor.

Nog'ora

usullari ham mumtoz musiqaga surnay orqali joriy bo'ladi. Klassik musiqa tizimida surnayning tovush ko'lami va ijrochilik imkoniyatlaridan kelib chiquvchi maxsus kuylar, ko'p qisimli asarlar - surnay yo'llari "surnay maqomlari" deb ataluvchi an'anaviy dastur, repertuar shakllangan. Unda tom ma'nodagi maqom yo'llari doirasidan tashqaridagi kuylar ham muhim o'rin egallaydi. O'zbek mumtoz musiqamizda XX asrning 40-yillaridan boshlab esa milliy cholg'ularimizning yangi

avlodini yaratishga ya'ni ularni qaytadan rekonstruksiya qilishda O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan san'at arbobi, professor Ashod Ivanovich Petrosyants rahbarlik qildi. U rus musiqa cholg'u ustalari V.Romanchenko, A.Kevxozyants, S.Didenkolar bilan hamkorlikda rus xalq cholg'u asboblarini yangilash tajribasidan kelib chiqib, milliy sozlarimizni yangilashga kirishiladi va anchagina ishlar amalga oshirildi. Keyinchalik cholg'uasboblarini yangilash va ularni takomillashtirishga o'zbek ustalari Xirojiddin Muhiddinov, Abdunabi Abdug'afurov, A.Tarasov, V.Shtirkov, M.Turdiev kabi yosh mohir ustalar ham jalb qilinadi. Ustalar tomonidan dutor va tanbur, keyinroq g'ijak, rubob cholg'ulari shuningdek, damli sozlar ham qayta ta'mirlanaboshlandi, ularning yangi avlodini yaratishga imkoniyatlar yaratildi. Bu esa o'znavbatida milliy sozlarimizda faqat milliy musiqamiznigina emas, balki professional kompozitorlar asarlarini, shuningdek jahon xalqlari musiqasini ijroetish imkoniyatiga zamin tayyorlandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bahrom Madrimov "O'zbek musiqa tarixi". Toshkent. 2015
2. A. Jabborov, S. Begmatov, M. Azamova "O'zbek musiqasitarixi" - Toshkent, "Fan va texnologiya" 2018.
3. N. Yuldasheva, N. Raxmatova "O'zbek musiqa adabiyoti" - Toshkent «Iqtisod-moliya» - 2016
4. Oydin Abdullayeva "CHOLG'SHUNOSLIK" «Musiq» nashriyoti Toshkent - 2018.
5. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" - Davlat milliy nashriyoti - Toshkent. 2003.
6. Normuhammatovich, S. A. (2022). O'QUVCHILARDA MILLIY MUSIQA ESHITISH QOBILIYATINI SHAKLLANTIRISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI. *Science and innovation*, 1(B2), 259-263.
7. Sultonov, A. (2022). MUSIQIY IDROKKA TA'SIR ETUVCHI TRANSFORMATSION TENDENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING SAMARADORLIGI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 314-323.
8. Sultonov, A. (2023). INNOVATSION TA'LIM SHAROITIDA MUSIQIY IDROKKA TA'SIR QILUVCHI TALABA YOSHLAR TENDENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING

AHAMMIYATI. *AmerikagumanitarvaijtimoiyFanlarbo'yichatadqiqotlarjurnali*, 11, 232-237.

9. Normuhammatovich, S. A. (2022). O'QUVCHILARDA MILLIY MUSIQA ESHITISH QOBILIYATINI SHAKLLANTIRISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI. *Scienceandinnovation*, 1(B2), 259-263.

10. Sultonov, A. (2022). MUSIQIY IDROKKA TA'SIR ETUVCHI TRANSFORMATSION TENDENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING SAMARADORLIGI. *Orientalrenaissance: Innovative, educational, naturalandsocialsciences*, 2(10-2), 314-323.

11. Shokirov, T. N. (2022). MILLIY MUSIQA MADANIYATI VA UNING RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI (folklor, dostonchilik, maqommisolida). *Scienceandinnovation*, 1(C3), 31-38.

12. Shakirov, T. N. (2022). SUCCESSION IS THE MAIN PRINCIPLE OF DEVELOPMENT OF NATIONAL MUSIC CULTURE. *OrientalJournalofSocialSciences*, 2(06), 1-10.

13. Shokirov, T. N. (2022). ABU NASR FOROBIYNING MUSIQA ILMIGA QO'SHGAN HISSASI. *Orientalrenaissance: Innovative, educational, naturalandsocialsciences*, 2(10-2), 353-359.

14. Kirgizov, I., Kirgizov, I., Najmetdinova, M., &Atabayeva, S. (2022, February). THE GENESIS OF THE DEVELOPMENT OF MUSIC CULTURE. In *Archive of Conferences* (pp. 57-60).

15. Kirgizov, I., Imyaminovich, K. I., Nurmammedjanov, A., Sotvoldievich, S. B., Mamasodikovna, N. M., &Juraevna, A. S. (2021). The Pleasure of Singing, Listening and Understanding Navoi. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 2410-2413.

16. Muydinov, J. S. (2022). XALQ QO 'SHIQLARI-USTOZLAR SAYQALIDA. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 606-610.

17. Muydinov, J. (2023). IJROCHILIKNING BADIY XUSUSIYATLARI USTIDA ISHLASH. *Scienceandinnovation*, 2(SpecialIssue 5), 675-678.

18. Muydinov, J. (2023). ЎРТА ОСИЁДА МУСИҚА ИЛМИ РИВОЖЛАНИШИДА БАХШИЧИЛИК САНЪАТИНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ. *JournalofScience-InnovativeResearchinUzbekistan*, 1(7), 153-162.

19. Mo'ydinov, J. (2023). IJROCHILIKNING ILMIY-NAZARIY JIHATLARI. *NIDERLAND" INTEGRATION, EVOLUTION, MODERNIZATION: WAYS OF DEVELOPMENT OF SCIENCE AND EDUCATION"*, 14(1).

20. Muydinov, J. S. (2022). XALQ QO 'SHIQLARI-USTOZLAR SAYQALIDA. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 606-610.